

СКЛАДАНАЗАЛЕЖНЫ СКАЗ З АТРЫБУТЫЎНЫМІ ДАДАНЫМІ ЧАСТКАМІ Ў ПРАДМОЎНА- ПАСЛЯСЛОЎНЫМ КОМПЛЕКСЕ ВІЛЕНСКІХ ВЫДАННЯЎ Ф. СКАРЫНЫ

У сінтаксічным ладзе прадмоў і пасляслоўяў да віленскіх выданняў Ф. Скарыны цікавасць уяўляе складаназалежны сказ. Ён адносіцца да ліку тых граматычных катэгорый, якія на працягу гістарычнага перыяду існавання ўсходнеславянскіх моў зазналі істотныя змены, а таму ў апошні час выяўляецца павышаная цікавасць да яго вывучэння.

У межах складаназалежнага сказа падпарадкаванне вылучаецца шляхам парнага аб'яднання сказаў, прычым ролю даданага выконвае звычайна сказ, які мае ўскосную мадальнасць. У старабеларускай мове, як і ў сучаснай, пераважаюць складаназалежныя сказы, у якіх даданыя часткі ўводзіліся пры дапамозе злучнікаў і злучальных слоў, што фармальна ўказвалі на наяўнасць падпарадкавання і мелі незалежнае паходжанне і функцыянаванне ў межах сказа, нягледзячы на характарную адпаведнасць з пэўнымі злучнікамі складаназлучаных сказаў [1, с. 121].

Дамінуючае становішча сярод аналізуемай групы складаных сказаў у прадмовах і пасляслоўях да віленскіх выданняў Ф. Скарыны займаюць складаназалежныя сказы з даданымі атрыбутыўнымі часткамі. Асноўнымі сродкамі сінтаксічнага падпарадкавання ў гэтых сказах з'яўляюцца архаічныя злучнікі иже, еже, якія захаваліся ў помніках беларускай пісьменнасці да XVII ст., застаючыся пераважна кніжнай уласцівасцю, малахарактэрнай для дзелявой мовы і тым больш жывога народнага вымаўлення [2, с. 12]. Разам з тым гэтыя словы выступаюць у якасці асноўнай нормы ў даданых азначальных сказах у канфесійных тэкстах, у прыватнасці ў прадмовах да віленскіх выданняў Ф. Скарыны: Ту[т] знайдеш о церковной науце, еже вся обща христианом имети (183)¹. Павел же правдивое и преславное воспоминает видение, иже восхищен бѣ до трѣтего неба, потом до раю и там слышал тайны божия, еже суть над разум человетчій (199). Потом пришед божиим явлением во Ерусали[ли] м ко старейшим апостолом, положил пред ними Евангелие свое, еже тако много лѣт проповедаше во языцех (201). Доканана ест сия книга, зовемая Апостол, еже замыкает в себе наипервей Деания апостольская... (216).

¹ Старонкі ўказваюцца паводле энцыклапедычнага даведніка «Францыск Скарына і яго час» (Мінск, 1988).

Акрамя згаданых вышэй, у прадмовах да віленскіх твораў Ф. Скарыны ўжываюцца даданыя азначальныя сказы з займеннікамі іже, еже, ужытымі ў формах ускосных, за выключэннем вінавальнага, склонаў. Але ў той час, калі словы іже, еже ў назоўным і вінавальным склонах страцілі свае займеннікавыя ўласцівасці, стаўшы падпарадкавальнымі злучнікамі, астатнія формы ўскосных склонаў адзначаных лексем яшчэ захоўваюць сваю займеннікавую прыроду, а сказы з імі набываюць пэўную самастойнасць [3, с. 127]: Потом кажеть, иже приидуть ильжи учителя, хотяше некия прельстити, их же не имамы послухати, яко Бог отмститель ест злым (187). И на тое дело послал к ним Тита и иного брата, его же похвалу кажеть быти во Евангеліи Христове (199). В нем же светый апостол Павел поставил архиепископом Тита, возлюблѣннаго ученика своего, его же имеше вмѣсто сына для превеликое доброты, иже бѣ в нѣм (213).

Наўнасць на пазіцыі займеннікаў іже, еже спалучэння он же сведчыць аб сказах з апаবাদальнай мадальнасцю, і як вынік — аб самастойнасці такіх структур. Але, нягледзячы на гэта, паміж часткамі падобнага бяззлучнікавага сказа існуе атрыбутыўна-ўказальная суаднесенасць, якая пры адпаведнай змене злучнікаў набывае значэнне адноснасці. Канструкцыі такога тыпу таксама прадстаўлены ў прадмоўна-пасляслоўным комплексе да віленскіх выданняў Ф. Скарыны: Та[м] же отписание исказуеть вышшего первосвященника быти Христа, сына божія, он же сам себе единова на кресте за всех Богу Отцу принесе и кровию своею очисти все грехы... (215).

Арыгінальныя творы Ф. Скарыны не абмяжоўваюцца выкарыстаннем вышэйзгаданых займеннікаў у ролі граматычных сродкаў адноснага падпарадкавання частак складаназалежнага сказа. Уніфікацыйныя працэсы, узаемадзеянне і разнамоўныя ўплывы сталі ў свой час прычынай з'яўлення шырокага спектра фармальных паказчыкаў атрыбутыўнай залежнасці ўнутры складаных сінтаксічных адзінак. Пранікненне іншых злучнікаў і злучальных слоў прыносяць у адпаведныя канструкцыі побач з новымі функцыянальнымі адценнямі і часткова зменены граматычны сэнс на ўзроўні ўскоснай мадальнасці даданых частак.

Даданымі азначальнымі таксама з'яўляюцца сказы з пыталым займеннікам что, які набывае характар злучальнага слова. Як граматычны паказчык атрыбутыўных адносін адзначаны пыталы злучнік вядомы яшчэ старажытнарускай мове, з найбольш старажытных помнікаў якой выпадкі ўжывання яго назіраюцца ў кароткай і пашыранай рэдакцыях «Рускай праўды», творах Уладзіміра Манамаха, «Маленнях Данііла Заточніка» і іншых. Па помніках беларускай пісьменнасці ён адзначаецца з XIV ст. У асноўным займеннік что пазбаўлены роду і ліку, ужываецца для падпарадкавання постпазіцыйнага азначальнага, які адносіцца да назоўніка і стаіць адразу пасля яго: А тако имате вси жертвы Ветхаго Завета, что знаменовали суть (124).

Атрыбутыўнае значэнне постпазіцыйнага даданага можа ўскладняцца мадальным адценнем павіннасці, рэальнага і ірэальнага параўнання. У прадмовах і пасляслоўях да віленскіх твораў першадрукара для падпарадкавання такога даданага ўжываецца злучнік яко: Тые же вси первоменованые писма, кажное с них токмо едину речъ в собѣ замыкаеть, яко закон живота вечного людей доступити учить (169). На концы повѣдаеть о добрых обычаех христианских, яко ся имають заховати ко своим ближним, сами ку собѣ и к своим старшим (215).

Царкоўнаславянскія моўныя традыцыі зрабілі моцны ўплыў на фармальна граматычным узроўні. Відавочна, што Ф. Скарына аддае перавагу нарматыўным для канфесійнага жанру падпарадкавальным злучнікам иже, еже. Прыярытэт гэтых сродкаў у сваю чаргу аргументуе адпаведную мадальнасць сказаў, што дапамагае кваліфікаваць іх як складаназалежныя з адпаведным характарам атрыбутыўных адносін.

Разгляд асобнага аспекту сінтаксічнага падпарадкавання, у прыватнасці складаназалежных сказаў з даданымі азначальнымі, вядома, не дае поўнага ўяўлення аб структурных уласцівасцях арыгінальных твораў віленскіх выданняў Ф. Скарыны. Хаця менавіта адзінкі такога тыпу выконвалі не апошняю ролю ў фарміраванні тых ці іншых складаназалежных сказаў з прыслоўнай сувяззю частак. Акрамя таго, гэтыя сказы вызначаюцца сваёй прадуктыўнасцю ў прааналізаваных тэкстах.

Літаратура

1. Борковский, В. И. Синтаксис древнерусских грамот: сложное предложение / В. И. Борковский. — М., 1958.
2. Груца, А. П. Развіццё складаназалежнага сказа ў беларускай мове / А. П. Груца. — Мінск, 1970.
3. Рапацэвіч, С. Я. Складаназалежныя сказы з атрыбутыўнымі даданымі часткамі ў перакладных выданнях Ф. Скарыны / С. Я. Рапацэвіч // Весці НАН Беларусі. — 1999. — № 1.